

Klement Judit:

NAGYPOLGÁR FAMIÁK A 19. SZÁZADI PEST-BUDÁN ÉS BUDAPESTEN¹

A nagypolgár fogalma gyakran használt, bevett kategóriának számít a magyar történettudományban, pedig egy nehezen megragadható, és kevesek által körülhatárolt fogalomról van szó. Előjáróban tehát a használt kategória nehézségeit szeretném körbejárni.²

A „nagypolgár – polgár – polgárosodás” fogalmak nem választhatóak el egymástól, hiszen mihez képest „nagy” a nagypolgár és mihez képest „polgár” a polgár. Köztudott, hogy a „polgárosodás” egy jellegzetesen közép-európai kérdés, a francia vagy az angol nyelvből maga a szó is hiányzik. Ám a fogalom „jelentésváltozataiért”, nehezen definiálható voltáért nem csak a nyelvi különbségek okolhatók, hanem sokkal inkább az általa leírt jelenség összetettsége és értelmezési lehetőségének sokfélesége.³ A történeti kutatásokat sokáig az összehasonlítás nézőpontja határozta meg. Miután a történészek részletesen leírták a német, francia vagy az angol polgári társadalom jellegzetességeit, hamar le is vonták a konklúziót arra nézve, hogy melyik fejlettebb melyiknél.⁴ Ez az összehasonlítási nézőpont, vagyis egy modellértékű polgári átalakulás mérceként való feltételezése szülte a német történetírás Sonderweg téziséét, s a magyar történészek is a nyugati mintákkal való összehasonlítás nyomán tekintették elmaradottnak, megrekedtnak polgárosodásunkat, „vékonyerűnek”⁵ polgárságunkat, „csipőficamosnak”⁶ gazdasági fejlődésünket. Az újabb írások azonban már nem a hasonlóságokra és különbségekre koncentrálnak a polgári átalakulás elemzése kapcsán, hanem a sajátosságokra, az egyes társadalmak fejlődésének egyediségére és ezen keresztül való megértésükre.⁷

1 A tanulmány alapja előadásként elhangzott a Budapest Történeti Múzeum „A polgári kultúra változásai Pest-Budán és Budapesten. Családsikerek, sikeres generációk” című konferenciáján, 2006. november 8-án a Magyar Tudomány Ünnepe részeként.

2 A következőkben röviden összefoglalom a nagypolgár fogalomhoz kapcsolódó kérdéseket, amelyeket másutt bővebben kifejtettem már: KLEMENT 2006.

3 GYÁNI 2002. 98-102.

4 A jelenséget találóan írják le Benda Kálmán szavai: „Társadalomtudományunk idegen irodalmon, idegen látásban nevelkedett, és sokáig nem is tudta, merről, hogyan közelítse meg a magyar problémákat. A magyar fejlődést nem értette meg. Múltunkban elsősorban a nyugati vonásokat kereste, s ha nem talált rájuk, véleménye legtöbbször elmarasztaló volt. Nemesgyzer kellett megállapítania, hogy olyan jelenségek, amelyek szomszédaink fejlődésében lényegesek voltak, hozzánk érkeve elhalványodtak, jelentéktelenné zsugorodtak, hogy a Lajtán túl életerős intézmények itt gyakran éppen hogy csak tengették árnyéküket.” BENDA 1941. 335-336.

5 HANÁK 1962a. - Mindemellett természetesen Hanák Péternek nagy érdeme van abban, hogy a polgárosodás mint téma jelen volt (lehetett) a korabeli magyar történetírásban.

6 HANÁK 1962b. 214.

7 Ilyen nézőpontból foglalja össze a bielefeldi eredményeket Jürgen Kocka (KOCKA 2000). De ezt a törekvést példázza Halmos Károly, amikor a magyar polgárosodást (Verbürgerlichung) „nemesedésként” (Veredelung) írja le

A nagypolgárság kategóriája jellemzően a történészek által vált bevett fogalommá. A 19. és 20. századi enciklopédiákban és szótárakban legfeljebb a marxi elméletnek megfelelő bourgeois / bourgeoisie kifejezések szerepelnek, s ebben az elméleti keretben, a proletariátussal szembeállítva értelmezik a polgárt, nagyon ritkán a nagypolgárt is (így például az 1941-es Mai enciklopédiában).⁸ A 20. század első felében a kortárs társadalmelemzések szerzői (Weis István, Neubauer Gyula, Erdei Ferenc) látták, és számot is adtak arról,⁹ hogy létezik a társadalomban egy vagyonánál, jövedelménél fogva elkülönülő réteg, amit neveztek pl. „felső osztálynak” vagy „felső négyezernek”, s amelyet jövedelme vagy adóterhe alapján érdemesnek tartottak a számszerűsítésre is. Ha e felső rétegen belül differenciálásra vállalkoztak, jellemzően elkülönítették egymástól az arisztokráciát és – különféle megnevezésekkel illetve – a gazdaság vezető rétegét, s esetenként még ide számították a hivatalnokság, illetve a szellemi élet felső csoportját (Weis István még az egyháznagyokat) is. Vagyis a foglalkozási csoportosításhoz közel álló kategóriákat alakítottak ki. Gazdasági vezetők alatt többnyire „nagyiparosokat, nagykereskedőket, tőkéseket, bankárokat” értettek, vagyis egyfelől nem alkalmazotti, másfelől vagyonnal is megalapozott státusú személyeket, s emellett gyakran hangsúlyozták a gazdasági vezetők (vagy egy meghatározott részük) zsidó eredetét, az 1930-as évektől még inkább, mint korábban. A legélesebben Erdei Ferenc fogalmazott, aki a társadalom csúcsán álló „történelmi arisztokrácia” és „polgári arisztokrácia” közötti különbségtétel leírásakor többek között utóbbi zsidó eredetével érvelt. Szintén visszatérő elem az írásokban, hogy a gazdasági vezetők előtt még nagy vagyonuk sem nyit meg bizonyos kapukat, „válaszfalba” ütköznek. Ennek ugyanakkor némileg ellentmondva szögezi le Weis István, hogy „[a] felső osztály általában mindenkit befogad, aki nagy vagyonnak vagy jövedelemnek ura, költséges életmódot folytathat, és ízlésében, hajlamaiban teljesen alkalmazkodik a felső osztályhoz”.¹⁰

Míndezek után talán nem is meglepő, hogy a történészek írásaiban igen változatos értelmezéseivel találkozhatunk a nagypolgár fogalmának. Egyrészt korántsem általános a fogalom használata – a marxista történetírás bevett kifejezései a nagyburzsoázia, fináncburzsoázia, nagytőke, monopoltőke voltak –,¹¹ másrészt ha használják is, nem konzekvens a „nagypolgárság” kifejezés tartalma. A történelmi munkák a tekintetben is eltérnek, hogy a társadalom normatív leírását adják-e, vagy valamivel közelebb állva a szociológiai rétegződésvizsgálatokhoz, bizonyos változók alapján alakítják ki a társadalmi nagycsoportokat, vagyis operacionalizálnak. Utóbbiak közül van, aki a pozíció és a vagyon vagy jövedelem által meghatározott gazdasági vezető réteget érti nagypolgárság alatt,¹² van, aki gazdasági vezetőket és „vállalkozó értelmiséget” sorol

(HALMOS 1992), vagy Tóth Zoltán, aki a „rendi normát” elemezve közelíti a formálódó magyar polgári társadalom megértéséhez (TÓTH 1991).

8 A lexikonok és enciklopédiák jelentőségére Halmos Károly „polgár-polgárosodás” kifejezésekről készített fogalomtörténeti áttekintése hívta fel először a figyelmet. HALMOS 1991. Jelen megállapítást az ő eredményeire, valamint saját vizsgálatomra alapozom a Gutenberg nagy lexikon, Új idők lexikona, A Napkelet lexikona, a Társadalmi lexikon, Révai nagy lexikona, a Pesti Hírlap lexikona és a Mai enciklopédia alapján.

9 WEIS 1930, WEIS 1942, NEUBAUER 1941, ERDEI 1980. A művek részletes elemzését lásd KLEMENT 2006.

10 WEIS 1942. 102.

11 Például: BEREND-RÁNKI 1966, 1973, 1984, VARGA 1981, 1983, LACKÓ 1980. Hanák műveiben egyszerre szerepel a fináncburzsoázia, nagyburzsoázia és a nagypolgár fogalom: HANÁK 1962b, HANÁK 1978. (A nagypolgárság kategória történelmi használatának részletes elemzését lásd: KLEMENT 2006.)

12 GYÁNI 1998.

e fogalom mögé;¹³ van, aki a jövedelem alapján mutatja ki a nagypolgárságot,¹⁴ megint másnál a vagyoni jövedelem, iskolai végzettség együttesen dönt a nagypolgári helyzetről.¹⁵ Mindemellett visszatérő elem történetírásunkban a nagypolgári életmódra való hivatkozás, amely még a legideologikusabb struktúraírásokba is bizonytalansági elemet csempész, Berend T. Iván és Ránki György egy 1984-es cikkét idézve, „az élet valóságán” keresztül.

„A városi nagypolgárságot, bár elvileg egyértelmű osztálykorlátok választották el az alatta elhelyezkedő rétegektől, az élet valóságában rendkívül sok szál kapcsolta össze a városi kispolgári, értelmiségi középrétegekkel. Gyakorta ugyanazon családon belül is megtalálhatók voltak mindkét réteg képviselői. Egyébként is sok hasonlóság teszi bonyolulttá a határok világos megvonását.”¹⁶

Abban azonban a történeti munkák mind egyetértenek, hogy a nagypolgár meghatározásának kérdése jellemzően azon múlt és múlik, miként definiáljuk a polgárt, illetve a polgár megjelenésével járó társadalmi folyamatot, a polgárosodást. Mára viszonylagos konszenzussal állíthatjuk, s ez a szemlélet tetten érhető a kortárs magyar történeti munkákon is, hogy a polgár nem tevékenysége, foglalkozása (például gazdasági funkciója) révén különíthető el más társadalmi csoportoktól, hanem egyfajta közös kultúra, sajátos társadalmi minőség alapján (úgy mint az individuum, a teljesítmény és tudás fontossága és értékelése, a családi és társas kapcsolatok ápolása, sajátos lakáskultúra stb.).¹⁷ Persze e „közös kultúra” és „sajátos társadalmi minőség” kifejtése sem egyszerű feladat, kizárólag mikroszintű elemzések alapján fejthető fel és érthető meg a működése. A továbbiakban ennek folyamatát szeretném érzékeltetni egy 19. századi pest-budai, budapesti család példáján, amely megítélésem szerint jól szemlélteti, milyen eredményekkel járhat, s milyen megvilágosító erejű lehet egy esettanulmány a 19. századi nagypolgárság és polgárság lényegének megértési folyamatában.

Az eset Fuchs Rudolf, pesti nagykereskedő¹⁸ négy lányának a kihazasítását meséli el. Fuchs Rudolf apja, Fuchs Keresztély Lőcséről származott cipszer (szepességi szász), lutheránus családból és dohánygyártással, dohánykereskedéssel foglalkozott. A 19. század elején még testületen kívüli kiskereskedőként működött Pesten, majd 1832-től nagykereskedői jogositványt nyert és később gyári privilégiumot is kapott a dohánygyártó üzemére. Nyáron dohányt örölt, télen pedig lisztet, ami ellen a molnárcéh tiltakozott is, s a pesti tanács eltiltotta Fuchst a bérörléstől. Pénzét városi ingatlanokba és városi haszonbérletbe fektette. Nem vett részt a városigazgatásban, s nem lett választott polgár sem. Üzemét és nagykereskedését fiai, Rudolf és Gusztáv folytatták a Polgári Kereskedő Társaság tagjaiként. Amikor 1850-ben a dohány állami monopólium lett, a dohánygyártó üzemet eladták a Fuchs testvérek a kincstárnak, de a kereskedelmi profilt megtartották. Gusztáv az 1850-es években termény- és borkereskedéssel foglalkozott, Rudolf pedig a közéleti szereplés felé fordult, a pesti kereskedelmi és iparkamara elnöke lett, s váltótörvénytörvényzéki ülnökként működött.¹⁹ Az állami megváltásból eredő tőkéjüket

13 HANÁK 1978.

14 VÖRÖS 1978.

15 RÁNKI 1990.

16 BEREND-RÁNKI 1984. 778.

17 BÁCASKAI 2006, GYÁNI 2002.

18 Fuchs Rudolf egész életét Pesten töltötte. Pesten született 1809. február 6-án, itt is házasodott 1840. június 15-én, és Pesten is halt meg 1892. november 22-én. Budapest Főváros Levéltára (=BFL) XV. 20. Evangélikus anyakönyvek, A2, A4, A6.

19 Bácskai Vera megállapítását (BÁCASKAI 1989. 109.) tovább színezhetik az anyakönyvekben található

ipari vállalkozásokba és a hiteléletbe fektették, ebből származtak a vállalatok és bankok vezetőségében elfoglalt pozícióik. Így például 1861-ben nagyobb részvényt pakettet vásároltak a Pesti Hengermalom Társaság részvényeiből.²⁰ Érdekeltségeik érzékeltesére, íme néhány pozíció, amellyel a Fuchs testvérek az 1860-as évektől az 1890-es évekig rendelkeztek: Rudolf a Magyar Általános Hitelbank alelnöke, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank felügyelő bizottságának tagja volt, a Lipótvárosi Takarékpénztár, a Hotel Rt., a Pesti Hengermalom Társaság és az Alföldi Vasút igazgatóságának tagjaként tisztelték; Gusztáv a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank cenzora (hitelbírálója), a Hengermalom, a Nyugati Vasút és a Pécsi Brikettgyár vezetőségének tagja volt.²¹ Budapest viriliss listáin visszatérő név a Fuchs testvéreké.²² Szerencsés módon fennmaradt Fuchs Rudolf hagyatéki osztálya, amely alapján érzékelhető, hogy a gazdasági életbeli jelenlét és befolyás milyen tényleges vagyoni erőt képviselt.²³ 1892-ben a halál hirtelen érthette Fuchs Rudolfot, mert bár már 83 éves volt, végrendeletet nem hagyott maga után, a halotti anyakönyv szerint „szívhűdésben” hunyt el november 22-én saját házában (V. ker. Nagykorona u. 26.). Az 1893-ban felvett osztályegyezség szerint cselekvő állapotú, tehát nettó vagyona közel másfél millió forintot (1.458.559 osztrák értékű forint) tett ki, melynek több mint 80%-a (1.208.140 osztrák értékű forint) értékpapírokban fektet: ipari és hitelintézeti részvényekben, vasúti és állami kötvényekben. Csak egy pesti ház és egy budai nyaraló képezte az ingatlan tulajdont összesen 172.419 o.é. firt értékben. Az osztályegyezségben szereplő lipótvárosi háza²⁴ már az 1860-as években is megvolt Fuchs Rudolfnak, vagyis akkor amikor elkezdte kiházasítani négy leányát. Lássuk, kikhez mentek feleségül egy tehetősnak és befolyásosnak mondható pesti polgár lányai,²⁵ s milyen tanulsága lehet ennek a hazai nagypolgárság-, polgárságkutatás számára.

Fuchs Rudolfnak négy lánya volt, a legidősebb Henriette 1841-ben született, Carolina 1844-es, Augusztina 1846-os és Melénia 1857-es születésű volt.²⁶ Henriette (vagy családi becenevén Jette) 20 évesen, 1861-ben ment férjhez egy 33 éves gyermekorvoshoz, dr. Koller Gyulához.

bejegyzések. Saját házassági anyakönyvében Fuchs Rudolf nagykereskedőként szerepel. Lánya születési anyakönyveiben az apa foglalkozásaként 1841-ben pesti nagykereskedő, 1844-ben és 1846-ban dohánykereskedő, 1857-ben újra nagykereskedő szerepel. Unokahúgai születési és házassági anyakönyveiben Fuchs Gusztáv 1846-ban pesti dohánykereskedőként tűnik fel, 1857-ben kereskedőként, 1861-ben pesti borkereskedőként, 1868-ban pedig háztulajdonosként tüntetik fel státusát. BFL XV. 20. Ev. akv. A2, A4, A7. Az 1880-as évektől megjelenő Budapesti cím- és lakjegyzék kötetében Fuchs Gusztáv mindig magánzóként nevezi meg magát, Fuchs Rudolf vagy magánzóként, vagy az Első Magyar Biztosító Társaság igazgatójaként szerepel. (1882, 1883–1884, 1885–1886, 1888, 1891–92.)

20 A Hengermalom Rt-beli érdekeltségeikre és szerepükre lásd: KLEMENT 2005.

21 Fuchs Keresztély karrierjéről és fiai örökségéről lásd: BÁCSKAI 1989. 107-109.

22 VÖRÖS 1979. 48, 60, 80, 96.

23 A Görgői István közjegyző által írásba foglalt, 12/1893. ügyiratszámú osztályegyezséget a család egyik leszármazottjától, Reuss Konrádtól fénymásolatban megkaptam, amit ezúton is köszönök.

24 Az említett ház a Nagykorona utca 26. szám alatti ingatlan (az 1870-es évek elejéig 3 Korona utca, ma Hereceprimás utca az V. kerületben). A Fuchs lányok házassági anyakönyveiben a menyasszonyok lakhelyeként már ez szerepel, s 1868-ban még hozzá tették azt is, hogy „saját ház”. A Budapesti cím- és lakjegyzék kötetében Fuchs Gusztáv címeként következetesen az V. kerület Sas u. 23. szám olvasható (ma is ez az utca neve), Fuchs Rudolf nevével pedig az V. kerület Nagykorona u. 26. (néha a Sas u.). Már a két ingatlan helyrajzi száma is elárulja, s ez látható a Budapestről készült 1908-as térképen is, hogy a két cím egy ingatlant takar (808 hrsz.), amely a két utca között elhelyezkedve mindkettőre kijáráttal bír.

25 A polgár megnevezés már előzetesen is kijár Fuchs Rudolfnak nem csak mert pesti lakos volt, de abból adódóan is, hogy a Polgári Kereskedő Testület tagjának nevezhette magát.

26 A Fuchs lányok születési anyakönyvei a Deák téri német nyelvű evangélikus anyakönyvekben találhatók: BFL XV. 20. Ev. akv. A2, házassági anyakönyveik viszont már a Deák téri magyar nyelvű evangélikus anyakönyvekben vannak: BFL XV. 20. Ev. akv. A7.

Koller Gyula (1828–1912) a házassága előtt öt évvel szerzett orvos-sebészorvosi oklevelet a bécsi egyetemen.²⁷ Augusztát 1868-ban 22 évesen vette feleségül az akkor 31 éves Burchard Konrád (1837–1916), aki ekkor a Hengermalom irodafőnökeként dolgozott, jövődöbeli apósa pedig az öt foglalkoztató vállalatnak, a Hengermalomnak volt az egyik főrésztvényese.²⁸ Caroline igen későn, 27 évesen kelt el 1871-ben, az ő férje – a vele egykorú – Glatz Henrik (1844–1905) pesti kereskedő lett, aki korábban bankhivatalnokként kezdte pályáját, s csak később önállósult.²⁹ A legfiatalabb lány, Melanie szintén egy orvosnak adta a kezét, húszévesen hozzáment dr. Schulek Vilmos, 34 éves szemorvoshoz 1877 májusában. Schulek Vilmos (1843–1905) is Bécsben szerzett oklevelet, házasságkötése előtt kilenc évvel, 1868-ban; több évig külföldön dolgozott, majd 1872-ben Kolozsvárott a szemészet tanára, később az egyetem rektora lett. 1874-ben a budapesti egyetem elméleti és gyakorlati szemészet rendes tanárává, később a szemészeti klinika igazgatójává nevezték ki.³⁰ (Schulek Vilmos testvére egyébként Schulek Frigyes (1841–1919) műépítész, műegyetemi tanár, a Mátyás-templom és a visegrádi Salamon torony restaurátora, a Halászbástya tervezője volt.³¹)

Kik tehát Fuchs Rudolf vejei, s vele a Fuchs vagyon leendő várományosai, vagy mondjuk kezelői. Egy 22 éves magántisztviselő, egy 27 éves önálló kereskedő és két 30 feletti orvos. Közülük azonban csak Schulek Vilmos nevezhető egyértelműen biztos egzisztenciának a házasságkötés idején. A többiekben inkább csak a karrier és a biztos jövő lehetőségét láthatta a leendő após, Fuchs Rudolf. Tegyük hozzá, igen éles szemmel, hiszen Koller Gyuláról Szinnyi 1899-ben már egy budapesti „gyermekgyógyintézet tulajdonosaként” és a Királyi Magyar Orvosi Könyvtár-társulat első titkáráként emlékezik meg. Koller a századfordulón háztulajdonos is volt.³² Schulek Vilmost 1889-ben az Akadémia levelező tagjai közé választották, majd 1902-ben a rendes tagok sorába lépett. Burchard Konrád apósa halála után a Hengermalom alelnöke, később elnöke lett, és 1885-től főrendiházi tagsággal dicsekedhetett. Egyedül Glatz Henrikről tudható kevesebb, de az önálló, egyéni vállalkozói létből is következik valamennyire a kevésbé látványos karrier. A nyilvános fővárosi címjegyzékekben tőzsdeügynökként tüntette fel foglalkozását az 1880-as és 1890-es években. A későbbi életutak alapján azonban, s hozzáátéve, hogy minden bizonnyal a befolyásos és vagyonos após is segítette ezeket a jövőbeli karriereket, összességében leszögezhető, hogy Fuchs Rudolf igen biztos kézzel adta férjhez a lányait. A személyes benyomásokat, szimpátiát, a fiatalok közötti vonzalmat, netán szerelmet nem tudjuk rekonstruálni, erre nézve nem maradtak fenn személyes vagy családi feljegyzések. Nem

27 Koller Gyula karrierjére lásd: SZINNYEI 1899. 762-763.

28 Burchard Konrád karrierjét részletesen elemzi: KLEMENT 2005.

29 KEMPELEN 1940. 62-63. A házassági anyakönyvben is kereskedőként szerepel a vőlegény. BFL XV. 20. Ev. akv. A7. 1871. május 14. Bankhivatali pályakezdésére Kövér György hívta fel a figyelmem, amit ezúton is köszönök.

30 Schulek Vilmos karrierjét bemutatja: SZINNYEI 1908. 633-634.

31 Schulek Vilmosra és a Schulek családra vonatkozó információk forrása: SCHULEK 1943.

32 Budapesti cím- és lakjegyzék 1898. Az V. kerület Sas u. 16. szám alatti ingatlanlál jegyzik tulajdonosként. közel apósa házához. A Fuchs család tagjai közel éltek egymáshoz. Koller Gyula címeént a Sas u. 16. előtt az V. ker. Bálvány u. 8. szerepelt. Glatz Henrik az V. ker. Akadémia u. 6. szám alatt lakott. Schulek Vilmos neve pedig már 1882-től a Sas u. 23. szám alatti címen tűnik fel, tehát apósa házában, s annak halála után is itt él. Burchard Konrád kezdetben a Hengermalomban lakik családjával, ami szintén a Lipótvárosban állt ekkor (V. ker. Klotild u. 6.), apósa halála után ő az egyetlen, aki elhagyja a Lipótvárost hozzávetőleg tíz évre, s az Andrassy út 81, majd 122. szám alá költözik, de 1906-tól visszatér az V. kerületbe, a Sas u. 30/a szám alá. Végül 1913-ban a Várkert rakparton rendez be otthonát, s haláláig ott is lakik. Tegyük hozzá ugyanakkor, hogy ekkora már meghalt a felesége, valamennyi sógora, az anyósa 1914-ben hunyt el, s csupán egyetlen sógornője élt, vagyis felbomlott a Fuchs családi kötelék.

tudjuk megállapítani, hogy ki játszott szerepet a frigyek létrejöttében, hogyan választódtak ki a jövődöbelik, illetve ki választotta ki őket, de a leendő családtagok származását alaposabban megvizsgálva egyértelmű, hogy nem a véletlen alakította a kapcsolatokat.

Koller Gyula a szepességi Lőcsén született ágostoni hitvallású evangélikusként.³³ Glatz Henrik nagyapja, Jacob Glatz evangélikus tanári működéséről, pedagógiai munkáiról nevezetes. Apja, Karl Heinrich Eduard Glatz teológiát végzett, többek között Pozsonyban tanított, majd a Pester Lloyd újságírója lett. A család szintén cipszer gyökerű, polgár- és kereskedő família Poprádból, innen indult Jacob Glatz életútja is.³⁴ Glatz Henrik Pozsonyban született 1844-ben, de öccse már Pesten került keresztvíz alá 1846-ban, ugyanabban a pesti evangélikus gyülekezetben, ahol ez évben Fuchs Augustát is megkeresztelték. A Schulek család is felvidéki, szepességi szász felmenőkkel bírt és a 17. század elejéig visszavezetett család valamennyi tagja evangélikus vallású volt. Schulek Vilmos két nagybátyja (Jenő és Lipót) az 1848–1849-es szabadságharcban esett el. Schulek Vilmost 1843 májusában ugyanabban a pesti, német nyelvű evangélikus közösségben keresztelték meg, mint a Fuchs lányokat. Burchard Konrád Eperjesen született, apja szesz- és ecetgyáros volt, anyja egy lengyel költő húga, két fivére, Gyula és Gusztáv, apjával együtt részt vett az 1849-es szabadságharcban, s a fivérek kénytelenek voltak 1849-ben Törökországba menekülni. A család természetesen evangélikus vallású volt. Ehhez még hozzá kell tennünk, hogy maga Fuchs Rudolf is evangélikus vallású volt, a pesti evangélikus egyházközség presbitere, szepességi szász felmenőkkel. Bizonyára vannak még előttünk rejtve maradt tényezők e házasságok esetében, de nem járhatunk messze az igazságtól, ha leszögezzük, hogy Fuchs Rudolf vejei, akár maga választotta őket, akár a lányok akarata alapján (is) kerültek a családba, egyértelműen azonos kulturális és mentalitásbeli háttérrel rendelkeztek. A felvidéki gyökerek, az otthonról hozott és iskolázottságból eredő műveltség, az evangélikus vallás és talán még az 1848–49-es családi szerepvállalások is fontosak lehetnek, amikor Fuchs Rudolf áldását adta lányai frigyére. Egyik dédunokájának visszaemlékezését ide idézve: Fuchs Rudolf „magyar érzelmű, kétnyelvű ember volt, mint általában a szepesiek”, valamint „barátja és munkatársa Székács József evangélikus püspöknek”. A kulturális egyöntetűség hipotézisét erősíti meg ugyanennek a dédunokának Marcsek Jánosné Rajner Paulának egy másik, 1983-ban memoárjában papírra vetett gondolata is:³⁵

„Sok olyan név van gyermekkori emlékeim között, mint rokon, akikkel a rokonságot kimutatni nem tudom. Az evangélikus vallás, a műveltségi szint, gondolkodásmód, életmód a vérszerinti kapcsolatnál erősebben köt össze. Sokszor közeli rokonság is elsatnyul, ha nincs lelki harmónia.”

Nem a vagyoni helyzet s ennek kilátása lehetett tehát meghatározó, amikor Fuchs Rudolf kiházasította négy leányát, hanem a kulturális háttér. Az egyik vő, Burchard Konrád 1890-es életrajzában karrierjét „vasszorgalmának, szakképzettségének és körültekintő ügyességének” tulajdonította.³⁶ Minden bizonnyal az e szavakból kiolvasható értékrend is hozzájárulhatott

33 Ez derül ki a házassági anyakönyvből-BFL XV. 20 Ev. akv. A7. 1861. március 5.

34 Glatz Eduárd életére lásd: ERTL 1940. A munka a német nemzetiségi mozgalom egyik els- élharcosaként ábrázolja Eduard Glatzot, az ideológiai színezeten túl azonban a teljes életrajz olvasható benne forráshivatkozásokkal együtt. (Köszönöm Mátyásfalvi Jánosnak, hogy felhívta rá a figyelmemet.)

35 MARCSEK JÁNOSNÉ 1983. (A család tulajdonában. Köszönöm Reuss Konrádnak, hogy olvashattam a visszaemlékezést.)

36 BURCHARD 1890. (A család tulajdonában. Köszönöm Reuss Konrádnak, hogy olvashattam a visszaemlékezést.)

a Fuchs családba való beházasodásához. Többek között épp ilyen tulajdonságok alapján definiálhatjuk a 19. századi polgárt.

E pest-budai, budapesti 19. századi család történetén keresztül látható, milyen fontos és érdekes eredményekhez vezetnek a mikroszintű elemzések, és az, hogy milyen erős relevanciával bír a kulturális indíttatású polgár definíció. A fentiek ismeretében kijelenthető, hogy a Fuchs család polgári család volt, s mivel a család vagyoni erejét és társadalmi presztízst, befolyását is ismerjük, a nagypolgári mivoltuk szintén egyértelműnek látszik. Ettől még nem kerültünk közelebb a kulturális egyöntetőség tartalmának minden részletéhez és ahhoz sem, hogy megválaszolhassuk, hol kezdődött egy nagypolgári egzisztencia a 19. századi Pest-Budán és Budapesten.

Irodalom

Levéltári források

Budapest Főváros Levéltára (=BFL) XV. 20. Evangélikus (német, magyar) anyakönyvek, A2, A4, A6, A7.

Nyomtatott források

Budapesti cím- és lakjegyzék. Budapest, 1882, 1883-84, 1885-86, 1888, 1891-92, 1894, 1898, 1904-05, 1906.

Budapest székesfőváros területének térképe. Székesfőváros Mérnöki Hivatala, Budapest, 1908.

Egyéb források

BURCHARD 1890

Burchard Konrád önéletrajza 1890-ből. (Kézirat)

MARCSEK 1983

Marcsek Jánosné Rajner Paula visszaemlékezése 1983. (Kézirat)

Feldolgozások

BÁCSKAI 1989

Bácskai Vera: A vállalkozók előfutárai. Nagykereskedők a reformkori Pesten. Budapest: Magvető Kiadó.

BÁCSKAI 2006

Bácskai Vera: A régi polgárságról. In Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig. Társadalomtörténeti tanulmányok. Kövér György, szerk. 15-37. Budapest: Századvég Kiadó.

BENDA 1941

Benda Kálmán: Györffy István: Nagykunsági Krónika. Társadalomtudomány 3: 335-344.

BEREND – RÁNKI 1966

Berend T. Iván – Ránki György: Magyarország gazdasága az első világháború után 1919-1929. Budapest: Akadémia Kiadó.

BEREND – RÁNKI 1973

Berend T. Iván – Ránki György: A magyar társadalom a két világháború között. Új Írás 10: 92-106. és 11: 107-114.

BEREND – RÁNKI 1984

Berend T. Iván – Ránki György: A magyar társadalom a két világháború között. In Magyarország története 1918–1919, 1919–1945. Magyarország története tíz kötetben. 8/2. kötet. Ránki György, főszerk. 765-809. Budapest: Akadémiai Kiadó.

ERDEI 1980

Erdei Ferenc: A magyar társadalom a két háború között. In Erdei Ferenc: A magyar társadalomról. 293-345. Budapest: Akadémiai Kiadó.

ERTL 1940

Ertl, Karl Hans: Eduard Glatz (1812–1889). Beiträge zu den Anfängen der deutschen Bewegung in Ungarn. In Veröffentlichungen des Südostinstituts München. Nr. 22. München.

GYÁNI 1998

Gyáni Gábor: Magyarország társadalomtörténete a Horthy-korban. In Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Gyáni Gábor - Kövér György, szerk. 169-356. Budapest: Osiris.

GYÁNI 2002

Gyáni Gábor: A polgárosodás történeti problémája. In Gyáni Gábor: Történelemszövegek. 98-115. Budapest: L'Harmattan Kiadó.

HALMOS 1991

Halmos Károly: Polgár – polgárosodás – civilizáció – kultúra. A társadalomtörténet alapvető kategóriáiról a XIX-XX. századi lexikonés szótáriródalom tükrében. Századvég 2-3: 131-166.

HALMOS 1992

Halmos Károly: Verbürgerlichung als Veredeligung. Zivilisation in Ungarn – Grenzland und Peripherie. In „Durch Arbeit, Besitz, Wissen und Gerechtigkeit.” Hannes Stekl et al. szerk. 180-192. Böhlau, Wien–Köln–Weimar.

HANÁK 1962a

Hanák Péter: A magyar „középosztály” fejlődésének problémájához.

Valóság 3: 23-39.

HANÁK 1962b

Hanák Péter: Vázlatok a századelő magyar társadalmáról. Történelmi Szemle 2: 210-245.

HANÁK 1978

Hanák Péter 1978. Magyarország társadalma a századforduló idején. In Magyarország története 1890–1918. Magyarország története tíz kötetben. 7/1. kötet. Hanák Péter, főszerk. 403-516. Budapest: Akadémiai Kiadó.

KEMPELEN 1940

Kempelen Béla: Családkönyv I. Nemes családok, polgárcsaládok. Budapest.

KLEMENT 2005

Klement Judit: Apák és fiúk gazdasági stratégiái: egy magyar család a 19. és 20. században. Aetas 1-2: 69-92.

KLEMENT 2006

Klement Judit: Nagypolgárság a két világháború közötti Magyarországon? Egy társadalmi réteg meghatározásának lehetőségeiről. In Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig. Társadalomtörténeti tanulmányok. Kövér György, szerk. 195-232. Budapest: Századvég Kiadó.

KOCKA 2000

Kocka, Jürgen: Bürgertum und Sonderweg. In Sozial- und Kulturgeschichte des Bürgertums. Eine Bilanz des Bielefelder Sonderforschungsbereichs (1986–1997). (Bürgertum. Beiträge zur europäischen Gesellschaftsgeschichte. 18. kötet.) Peter Lundgreen, szerk. 93-110. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

LACKÓ 1980

Lackó Miklós: Budapest társadalma a két világháború között. In Budapest története a forradalmak korától a felszabadulásig. Horváth Mihály, szerk. 415-465. Budapest: Akadémiai Kiadó.

NEUBAUER 1941

Neubauer Gyula: A magyar társadalom osztálytagozódása. Társadalomtudomány 21. évfolyam: 102-111.

RÁNKI 1990

Ránki György: A budapesti polgárság. Tér és Társadalom 3-4: 57-65.

TÓTH 1991

Tóth Zoltán: „A magyar középosztály megteremtése.” Jegyzetek néhány ismert társadalmi-politikai textus margójára. Századvég új folyam 7: 46-72.

SCHULEK 1943

Schulek Tibor: Tükördarabok a Schulek-család múltjából. I. In Új Magyar Múzeum. III. kötet. II. füzet. 3-11. Kassa.

SZINNYEI 1899, 1908

Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. VI. és XII. kötet. Budapest.

VARGA 1981

Varga László: A pénz urai. História 2: 17-19.

VARGA 1983

Varga László: A hazai burzsoázia történetéből. Valóság 3: 75-88.

VÖRÖS 1978

Vörös Károly: A polgári társadalom kiteljesedése. In Budapest története a márciusi forradalomtól az őszirózsás forradalomig. IV. kötet. Vörös Károly, szerk. 419-459. Budapest: Akadémiai Kiadó.

VÖRÖS 1979

Vörös Károly: Budapest legnagyobb adófizetői 1873-1917. Budapest: Akadémia Kiadó.

WEIS 1930

Weis István: A mai magyar társadalom. (A Magyar Szemle könyvei 2.) Budapest: Magyar Szemle Társaság.

WEIS 1942

Weis István: Hazánk társadalomrajza. (Nemzetnevelők könyvtára I. Nemzetismeret 7.) Budapest: Orsz. Közoktatási Tanács.

Klement, Judit

UPPER-MIDDLE CLASS FAMILIES IN THE 19TH CENTURY IN PEST-BUDA AND IN BUDAPEST

The notion: upper-middle class, is an often used, standard category within the Hungarian historical science, although it is hard to define a notion, which has been outlined only by a few. The roots of the problem lie in the understanding of the process of getting to the middle class status, then comes the diversity in the use of the terms middle class and upper-middle class. There are some among the historians who would enroll the upper middle class by position, wealth or income, some would use it for the business executives and entrepreneur intellectuals, for others it's about income, others say wealth, income and education all together. More so there is reference to the middle upper class life style, which can simply overwrite the theoretical categories. This study agrees that the upper middle class should be understood as emerging from the upper class. The cultural homogeneity, particular social characteristics should decide. Representing the theory this study observes the endow of four daughters of a wealthy family in Pest.

According to the inheritance department Fuchs, Rudolf, wholesaler, self-employed (1809-1892), was indeed a wealthy man. He was a member, in function in several directorates, and was paying a quite high tax. He had endowed his four daughters between 1861 and 1877. to a pediatrician, a private official, a trader and an ophthalmologist. We can't be sure what emotional connection there was between the couples, or how much the father's or anyone else's voice counted. Still after studying the familiar background, the social origin of the son-in-laws, it is clear that they married into a family, in many ways similar to their own. All of them were Evangelic, their elders were either from Northern-Hungary, Saxon from Szepes, they were all committed to the fight for freedom, it even had some marks in the families' history. And all families valued knowledge and erudition, just like the Fusch family. The financial situation of the lads was probably not important, more so the common cultural base, which these marriages were built on and within these cultural bases we find values of the middle class.

Horváth Hilda

A JANNY ÉS A ZLAMÁL CSALÁD OTTHONAI ÉS TÁRGYAI

– polgári lakáskultúra a 19. század utolsó harmadában

Évekig, évtizedekig elhanyagolt terület volt a polgári, illetve a nemesi, főnemesi családok ingóságainak, mügyűjteményének, lakáskultúrájának kutatása. Egyáltalán a mindennapok szokásrendszere, az egykori otthonok bemutatása. A második világháborús események, majd az azt követő viszonyok közepette el is enyésztek, el is pusztultak maguk a tárgyi emlékek éppúgy, mint a dokumentumok. Az elhagyott, lepusztult épületekben – kastélyokban, kúriákban, polgári lakásokban – a múzeumi szakemberek az 1940-es évek végén s az 1950-es évek elején a kiszállások során már csak az egykori berendezések, gyűjtemények töredékeit találhatták, csekély tárgyi emléket deríthettek fel és menthettek meg.

A polgári lakáskultúráról kézikönyv jellegű összefoglaló tanulmánykötet a rendszerváltással egy időben jelent meg, Hanák Péter professzor szerkesztésében és előszavával.¹ Gondolatébresztő tanulmányok olvashatók benne, levéltári források és korábban ismeretlen dokumentumok feltárásával, elsősorban történelmi, művelődéstörténelmi megközelítésben. Ehhez idővel csatlakozhatna a művészettörténelmi megközelítés, s az esztétikai szempontok, kritériumok számbavétele is. A feldolgozást, a kutatást alaposan megnehezíti, hogy igazából egységes tárgyi anyag, azaz egy családhoz kapcsolódó tárgyegyüttes alig-alig létezik. A múzeumi gyűjtés elsősorban – és érhetően – a kiemelkedő minőségű fődarabokra koncentrált, s háttérbe szorult az enteriőrökhöz egyébként természetes módon évszázadok óta hozzátartozó, az egykori mindennapokat, szokásokat szemléltető tárgyak megszerzése. Mindez manapság szinte pótolhatatlannak tűnik, amikor szembesülünk egy-egy korabeli enteriőr berendezése során a hiányosságokkal, és esetenként nem egy autentikus, hiteles belső teret alakítunk ki, hanem csupán egymás mellé sorolt tárgyak együttesét.

A fentiek miatt különösen fontos, hogy megismerkedjünk egy értelmiségi, polgárból nemessé lett család tárgyaival, otthonaik berendezésével, szokásaikkal, oly tárgyi emlékekkel is, melyek egykori funkcióját ma már kevésbé sejtethetjük. Abban, hogy a berendezési tárgyak átvészelték a történelem viharait, természetesen része volt a sors kegyének, ahogy a leszármazottak értékörző tevékenységének is. Ennek köszönhetően egy részük ma már múzeumok törzsállományát gyarapítja, más részük a család tulajdonában van.

A család

1874. május 7-én az Egyetemi templomban Janny Gyula házasságot kötött Zlamál Gizellával. Az eljegyzés 1874. január 8-án az állatgyógyintézet Múzeum körúti épületében volt. Az eskető a vőlegény öccse, Janny Ferenc világi pap, bodajki plébános volt. A vőlegény tanúi: dr. Lumniczer

¹ Polgári lakáskultúra a századfordulón. Összeállította és bevezető: Hanák Péter. Társadalom- és Művelődéstörténelmi Tanulmányok 10. Budapest, 1992. Lásd még: Hanák Péter a Város polgára. BudaPesti Negyed 1998. Tél (22): 5-12.